

II.2.2. A mándoki fatemplom

Terdik Szilveszter

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum ún. felföldi egységéhez kapcsolódva 1978-ban nyitották meg a látogatók előtt az újjáépített mándoki fatemplomot.¹ Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök tíz évvel korábban engedélyezte, hogy az akkor még csak formálódó skanzen az épületet megvásárolja.² A fatemplom bontása 1971 májusának végén indult meg, a következő hónap elejére be is fejeződött, azután majd egy évtizedig tartott, míg mai formájában újra felépülhetett (1. kép).

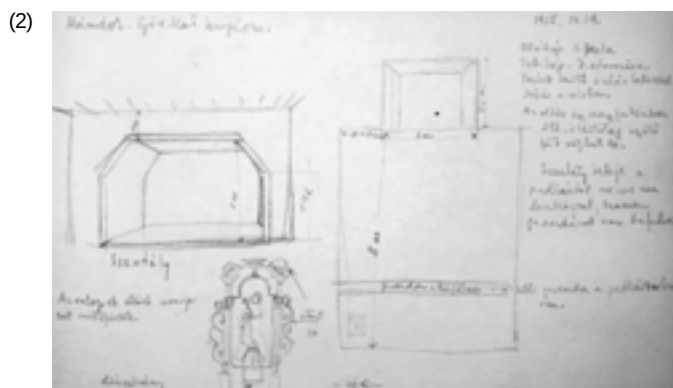
A templomról az első ismert, tudományos igényű vázlatos felmérést a nyíregyházi Jósza András Múzeum régésze, Szentes Lajosné Risztics Emília készítette 1955-ben³ (2. kép). Az épületről a bontás előtt is bőséges rajz- és fotódokumentáció készült⁴ (3. kép).

(3)

(1)

(2)

Mándokon a görögkatolikusok megjelenését 1650 utánra teszik a kutatók. Az egyik első, eredetiben is megmaradt, rájuk vonatkozó dokumentum az egyházmegyei levéltárban maradt fenn. A helybéli földesúr, a Forgách család gácsi „fő gondviselője”, Makfalvy János a közeli tiszaszentmártoni kastélyban 1680. június 3-án kelt levelében felszólította a mándoki bírákat és előjárókat, hogy a közöttük élő „oroszkokat” hagyják meg azon szolgálatban, amelyeket Bodnár Péter idejében kellett végezniük, és „batykójukat”, vagyis papjukat se háborgassák. Nagy szegénységben élnek, a gazdáknak összesen nyolc ökrük van, ezért ne kényszerítsék őket kállói szekeres szolgálatra, elég csak gyalogosan szolgálniuk, mint annak előtte is tették.⁵ Ugyanezen levél hátoldalára 1686. április 3-án Forgách István és Simon teljhatalmú jószágkormányzója azt jegyezte fel, hogy megerősíti a mándoki „oroszk” betelepítéskor nyert szabadságlevelének tartalmát, ameddig a földesúr másképpen nem rendelkezik.⁶

A levélben említett telepítési okmányt egyelőre nem ismerjük, és azt sem lehet tudni,

A tanulmány az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Kecskés, 1982. Kurucz Albert – Balassa M. Iván – Kecskés Péter: *Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon*, Budapest, 1987, 104–105. Cseri Miklós – Horváth Anita – Szabó Zsuzsanna (szerk.): *Fedezze fel a vidéki Magyarországot!*, Kiállításvezető, Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2011, 224–225.

² A templom eladásával kapcsolatos iratok: GKPL, I–1–a (2), 1376/1968, uott, I–1–a, 2264/1968.

³ A rajzok a vázlatfüzetében maradtak fenn, magántulajdonban vannak.

⁴ Lásd a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattárában.

⁵ A parókia alapítástörténetével foglalkozik, az első levél átíratát közli: Papp, [1939], 11.

⁶ NYEL, II–40–a (1. doboz).

II.2.2.

hogy ki volt a „szegény” jelzővel illetett Bodnár Péter – ami arra utal, hogy ekkor már nem élt. Az eddig ismertetett források a betelepítés pontos dátumát nem adják meg. Azt sem tudjuk, melyik vidékről érkeztek az „oroszk”. Az „oroszk” jelző ebben az időben nem csupán nemzetiségi, hanem inkább vallási hovatartozást jelölt. Olyan, főképp ruszin eredetű jobbágyokról lehetett szó, akik a szomszédos, földben szegényebb vármegyéből jöttek a jobb boldogulás reményében. Bodnár pedig az a „vállalkozó” lehetett, aki a telepítést irányította.

A fatemplom építési idejéről a bejárati ajtó szemöldökfájába vésett, „Jézus Krisztus győz” felirat alá vésett cirill betűs dátum tanúskodik. A betűszámoknak különböző olvasatuk létezett, egyesek 1640-nek, mások 1670-nek vélték az évszámot.⁷ A templom kutatását végző Kecskés Péter muzeológus szlavisták egybehangzó véleményére alapozva az 1670-es olvasatot tartotta elfogadhatónak,⁸ bár az 1676 egyértelműnek tűnik.⁹

Sajnos a 18. századi összeírásokból sem derül ki a telepítés vagy a templomépítés pontos ideje. 1775-ben csak arra utaltak, hogy három évvel korábban a templom tetőzetét megújították. Ekkoriban az antimenzion Bizánczy György püspök idejéből (1716–1733) származott, ami szintén nem nyújt igazi támpontot az épület datálásához.¹⁰ A 18. századi harangok közül a nagyobbikon olvasható egy évszám, amelynek éppen a harmadik számjegye hiányzik, de a szakirodalom általában 1709-es készítésűnek tartja.¹¹

A fatemplomot a falu *bukóc* nevű dombján szépen faragott tölgyfa gerendákból építették, fenyőfa zsindeleyel fedték. Alaprajza nagyon egyszerű: a téglalap alakú hajóhoz egy hasonló formájú, de keskenyebb és rövidebb szentély csatlakozik (az egész épület mérete: 13 × 5,86 méter). A helyi hagyomány úgy tartotta,

hogyan a *cerkó* – ahogyan a közösség a fatemplomot nevezte – oltára egy élő fa törzsének a kifaragásával keletkezett, de a bontás során kiderült, hogy ezt a vastag, hasáb alakú rönköt máshonnan hozták. A templomot a 19. század végén, a 20. század elején átalakították: a hajót két részre osztó középső falat, amely a női és a férfitemplom határát jelölte, kibontották, de hasonló sorsa jutott a szentély és a hajó közötti fal is, amely eredetileg az ikonosztázt tartotta. A kibontott falakat lenyomataik alapján a rekonstrukció során hitelesen helyreállították.¹² Később, talán a 19. században épült a nyugati torony és a bejárat előtt egy kisebb tornác. Mivel a rekonstrukció során a templom tetőszerkezetét is eredeti formájába visszaállították, a tornácot elhagyták, a tornyot azonban megőrizték. Az ablakosztó

(4)

⁷ Rajzát közölte: Kecskés, 1982, [6]. Ezen több olyan betű is látszik, amely számként értelmezhető: A X O S M. Az 1670 biztosra vehető, de az utána következő cirill S (z) 6-nak felel meg. Az utánuk látható M, amely 40-nek felel meg, már nem tartozik a számhoz, talán a „hónap” szó kezdőbetűje lehet, de a felirat folytatása hiányzik. Cs. Tóth Endre olvasta 1640-nek. Ezzel kapcsolatos levele fényképpel: GKPL, I–1–a, 1896/1963. A megye műemléki topográfiájában is ezt az adatot vették át, a parókián őrzött dokumentumra hivatkozva: Entz, 1987, 59. Ez utóbbi a templom 1837 és 1912 között vezetett számadáskönyve (*Ratiotinium*) lehet, amelynek utolsó előtti oldalára valaki feljegyezte a templom kapuja feletti szöveget, de az építési dátumot arab számokkal adta meg: „1640: Esztendőben / Az ajtó Letzeken kivan Vágva” – mármint a felirat. A számadáskönyv a parókia irattárában van.

⁸ Kecskés, 1982, [3–6].

⁹ Lásd a 7. jegyzetben írottakat; Puskás, 2008, 76.

¹⁰ Véghseő–Terdik–Majchrics–Földvári–Varga–Lágler, 2016a, 37.

¹¹ Kecskés, 1982, [5], a harangok rajza: uott, [8].

¹² Balassa M. Iván: A rekonstrukció és másolat kérdése a szabadtéri néprajzi múzeumok építésében, *Műemlékvédelem*, 17(1973), 173–174.

(5)

gerendákat is visszahelyezték, az eléjük felszerelt kovácsoltvas rácsok eredetiek. A régi számadáskönyv szerint a templom tetőzetét 1837-ben és 1862-ben újtották fel alaposabban, ugyanekkor új bejárati ajtó is készült. A bontás előtti fényképeken jól látható, hogy a templom fala tapasztva és meszelve volt. 1863-ban a meszelésére 2 véka mészért fizettek, 1903-ban a belső falak tapasztása került nagyobb összegbe.¹³

A templom 18. századi berendezéséből nagyon kevés maradt meg. Az oltáron egy *Pietà*-kép állt, díszesen faragott, rézsűsen kialakított keretben (4. kép). Ez az ikon az újjáépítés során elkallódott, legalábbis nem került vissza a templomba, jelenleg csak a szentségházat is magában foglaló alépítménye van az oltáron. A szentségház reteszre emlékeztető, felhúzható ajtaját a megostorozott Krisztus ábrázolása díszíti (5. kép). Az oltárkép és szentségház ikonográfiája a 18. században már elterjedtnek számított a Kárpátok vidékén, mint az Eucharisziára utaló ábrázolások.¹⁴ Fatemplomokból sok hasonló szentségház ismert.¹⁵ A retesz megoldás talán azzal magyarázható, hogy a szegény közösségeknek egyszerűen nem futotta még arra sem, hogy a lakatosnál fémszárat rendeljenek.

A bontás során került elő a különleges formájú, szép, 18. századi királyi ajtó is, amelynek

(6)

¹³ Számadáskönyv, 1837–1912. (A parókia irattárában.)

¹⁴ A *Pietà* gyakran a főoltáron vagy az előkészítő oltáron szerepel. Lengyelországi gyűjteményekben: például a sanoki történeti múzeumban (Sanok, Muzeum Historyczne), lásd Kułakowska-Lis, 2008, 86–88. Más emlékek: Giemza, 2017, 385. Felvidéki példák: Kozsány (Kožany), fatemplom főoltára (Pavlovský, 2007a, 61.); Ladomérvágása (Ladomirová), előkészítő asztalon (Pavlovský, 2007b, 79); Görbszegen (Ulics-Kriva / Uličské Krivé) a fatemplom főoltárán (Pavlovský, 2008, 132). A haburái fatemplom főoltárán is ez van (Csehországba, Hradec Královéba áttelepítve), lásd Dudáš–Jiroušek, 2013, 154. Az oroszsebesi (Orosz-Bisztra / Ruská Bystrá) fatemplomban úgyszintén: uott, 129. A megostorozott Krisztus képe díszíti a sárospataki templom régi főoltárának tabernákulumajtaját is, lásd Terdik, 2011a, 162, 15–16. kép.

¹⁵ A bártfai Sárosi Múzeum (Bardejov, Šarišské Múzeum) ikonkiállításán több példány is ki van helyezve.

II.2.2.

alján a domborműként kifaragott üllő, kezében irattekercset tartó Jessze mögül burjánzó levelek között Jézus test szerinti őseinek ábrázolásai jelennek meg kis medalionokon (6. kép). Az ajtó a 18. század első felében készült; minden bizonnyal a Kárpátok túloldaláról érkező, időnként vándorló mesterektől szerezte be a közösség, ahogyan az oltárral is teheték. A mándoki ajtó „ikertestvérei” ma különböző lengyelországi gyűjteményekben is megtalálhatók,¹⁶ de az egykori Felső-Magyarországon¹⁷ és a mai Kárpátalján is maradtak fenn nagyon hasonló emlékek.¹⁸

Mivel az ikonosztázion képei nem kerültek elő,¹⁹ a fatemplom újjáépítése során a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményéből válogattak egy képfalra való ikont (7. kép). A négy, 1770-es években készült alapkép közül hármat a máramarosi Felsőborsáról (Borşa), az ottani görögkatolikus templomból Szmik Antal gyűjtő vett meg 1906-ban.²⁰ A Szent Miklós-ikon a többi képtől eltérő stílusú, de hasonló korú, pontos származási helyét egyelőre nem ismerjük. Érdekessége, hogy a deszkája egy jóval nagyobb méretű *Utolsó ítélet* ikon része volt, amelynek töredéke a fatábla hátoldalán jó állapotban van.²¹ Az apostol- és az ünnepsor a Sáros vármegyei Viskó (Viskóc/Vyškovce) egykori fatemplomából került először az Iparművészeti Múzeumba, majd a Néprajzi Tár gyűjteményébe. Mivel az utolsó vacsorát ábrázoló kép megsérült, a helyére egy másik, Jézus ún. nem emberi kézzel festett arcát bemutató ikont tettek. Ez utóbbi kép a torna-horváti (Chorváty) templom egykori ikonosztázából származik, amelyet szintén a 20. század elején vett meg a Néprajzi Tár.²²

A templom többi berendezési tárgya is különböző helyekről, főképp a Néprajzi Múzeum korábbi gyűjtéseiből származik. A könyöklős székeket közvetlenül Aradványpusztáról vették meg, de eredetileg a nyíradonyi templomban voltak, a 19. század második felében készültek.

A mándoki templom jelentőségét növeli, hogy ez a trianoni Magyarország legkorábbi álló faépülete és egyetlen fennmaradt fatemploma.

Képjegyzék

1. A mándoki fatemplom a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban
2. A mándoki fatemplom vázlatos felmérési rajza 1955-ből. Szentés Lajosné vázlatfüzete, magántulajdon
3. A fatemplom eredeti helyén, a bontás megkezdése előtt. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Adattár
4. A fatemplom szentélye bontás közben. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Adattár
5. Szentségház, 18. század. Mándoki fatemplom, Szentendre
6. A fatemplom királyi ajtaja, 18. század
7. A mándoki fatemplom belseje, lásd a II. fejezet nyitóképét!

¹⁶ Lásd Gumińska, Bronisława: *Gallery „Orthodox Art of the Old Polish Republic”: The National Museum in Cracow, The Bishop Erazm Ciołek Palace*, Guidebook, Cracow, 2008, 74, 85; illetve a sanoki Muzeum Historyczne állandó kiállítását.

¹⁷ Az újszéki (Nová Sedlica) fatemplom ikonosztázán – jelenleg a homonnai (Humenné) skanzenben, lásd Pavlovský, 2008, 85–87. A kassai Kelet-szlovákiai Múzeum (Košice, Východoslovenské Múzeum) állandó kiállításán is szerepel egy ilyen királyi ajtó, lásd Dudáš–Jiroušek, 2013, 149.

¹⁸ Приймич, 2014, 120.

¹⁹ Szent Miklós-képet említik még, amely állítólag az ikonosztázról származott, illetve egy cirill betűs Szent István-képet, amelynek eredeti elhelyezéséről nem szólnak. Lásd Entz, 1987, 60.

²⁰ Terdik, 2016, 55–57.

²¹ Terdik Szilveszter: Szent Miklós-ikon Borsáról, *Görögkatolikus Szemle*, 29(2017), 12. szám, 16.

²² Terdik, 2011b, 16.